

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium.
(Сіон)

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 427 - 453 с.
ISBN 978-966-372-330-3

БЕСѢДА 1-я^а,
НАРЕЧЕННАЯ
OBSERVATORIUM. (СІОН)

Лица:

Аѳанасій¹, Лонгин², Яков³, Ермолай, Григорій⁴

ГРИГ[ОРІЙ]. “Прійдите, взыйдем на Гóру Божію...”⁵

О Бесѣдка! О Сад! О Время лѣтное! О Друти мои! Восхищаюсь веселіем, видя вас, моих Собесѣдников.

“Прійд[ите], взыйд[ем] на Гóру ГОСПÓДНЮ...”⁶

АѳАН[АСІЙ]. Вчера нападáла на мене ужаснѣйшая Скука и, как пшеничную Ниву Вихр, колебáла. Едвá довлѣл отбѣться.

ГРИГ[ОРІЙ]. Блажѹ тебе, друг мой: Радуйся, Воине Христов! Сія есть Побѣда наша, побѣждающая не плоть и кровь людскую, но бѣшенныя мысли и мучительныя Дѹхи⁷. Они-то суть Сѣмя, Главá и Начáло всякія человѣческія Злобы, а власть тмы⁸ житейскія, опаляющія Душу мертвых человеков.

АѳАН[АСІЙ]. Я вчера не был мертвым, а тѣм-то самым и чувствовал, что сердце мое горестнѣйшим нѣкїим огнем опалялося.

ГРИГ[ОРІЙ]. Как? ты вчера не был мертв?.. Не достойно ж я тебе назвал Блаженным.

АѳАН[АСІЙ]. А мнѣ твое слово не понятно.

ГРИГ[ОРІЙ]. Был ли кто болен? тот нѣсть болен. А кто был мертв, тот есть уже жив⁹.

Как прошла ночь смерти, так настал День Жизни.

АѳАН[АСІЙ]. Вот тебѣ крючки по Закоулкам¹⁰! а Закоулки по крючкам. Кто ли завертѣл Закоулок? Тот перейшол Крючок. Не погнѣвайся, я не Пророк, и меня твой Свиток внутрь не услаждает¹¹.

ГРИГ[ОРІЙ]. О любезный Человѣче! Коль сладкá Сердцу моему простота твоя!

АѳАН[АСІЙ]. Но не сладкá Гортáни моему словеса твоя¹². Помилуй: Бесѣдуй простѣе.

ГРИГ[ОРІЙ]. Есть, что мнится правым, но существом криво¹³. И есть, что мнится развращенным, но Естеством правое. Если Закоулок ведет к Правотѣ, по Концу своему прав есть. Но косоглазый тот прямик и крючковата есть простота, отверзающая Проспективу¹⁴ и Архитектурной Мост прямо во Град Лжи. Конец дѣлу Судья¹⁵. Чтó-то показалось ли тебѣ Крючком, что ли?..

---

^а Primo et novissimo amico meo Andrea Joannidi Kowalewscio, Domino Vice Tribuno proprii fetús editionem dono affero. Senex Gregorius de Sabba Skoworoda. [Першому й останньому моему другу Андрію Івановичу Ковалевському, панові віце-губернаторові, присвячую й дарую витвір моєї душі. Старець Григорій Савич Сковорода (лат.)].

АӨАН[АСІЙ]. Я вчера, слышь, не был мертвым, а днесъ жив есмь¹⁶. Так не достоин ли я Ублаженія и твоего сорадованія?

ГРИГ[ОРІЙ]. Таковаго величанья достоин и Буйвол. Он тебе здоровье и вчера не был мертвым.

АӨАН[АСІЙ]. По мнѣ, изволь, блажи и его. Буйволовское Блаженство моего не упразднит. Неужель Милость Божія в одних точію наших выгодах ограничилась?

“Щедрѣты Его на всѣх дѣлѣх Его”¹⁷.

И я благодарю Ему, что доселѣ есмь жив.

ГРИГ[ОРІЙ]. Чем ты увѣрен в животѣ твоём?

АӨАН[АСІЙ]. Развѣ ты Член Сѣкты Пиррѣонскія¹⁸? А мнѣ в доказательство употребить Трость сію¹⁹?

ГРИГ[ОРІЙ]. Развѣ тѣм, что шатко похаживаешь?

АӨАН[АСІЙ]. То-то видишь, мое тѣлишко, слава Богу, котится, как телѣжка. Ай дядя!..

ГРИГ[ОРІЙ]. Дядя Сестринцу своему не совѣтовал ѣхать в глубоку Осѣнь возком, но верхом на Свадьбу. Аёонька рѣшился ѣхать возком: сам себѣ Господин и Кучер.

В полѣ средѣ Брѣда Лошак отпрягся, оставив Колесницегонителя во потопѣ вод многих...²⁰

АӨАН[АСІЙ]. Ну! Что стал? Вези далѣе.

ГРИГ[ОРІЙ]. Не везется. Аёонька с нуждою пѣш добрался до брачнаго дому, исполнив Пословицы:

“Спѣшил на Обѣд, да и Ужина не застал”²¹.

“Кто спѣшит – насмѣшит”²².

Вот тебѣ твоя телѣжка!

АӨАН[АСІЙ]. Молодчик твой был вѣтрогон.

ГРИГ[ОРІЙ]. Старик Аёонька с женою своею построили себѣ хатку на льду²³. В седмый день с полночи пришол, как татѣ, дождевой Поток и стащил их с Храминкою в Потоп...

АӨАН[АСІЙ]. Вот разѣхался с Баснями! Все твое Доказательство на пустых небылицях.

ГРИГ[ОРІЙ]. Евангеліе развѣ не Притчами учит? Забыл ты храмину, дураком основанную на пѣскѣ²⁴? Пусть учит без Притчей тот, кто пишет без красок! Знаешь, что Скоропись без красок, а Живопись пишет Красками. Но во обоих, как в Моисейской Купинѣ, дѣйствует тойжде Язык огненный, если только мы сами не лишены онаго ЯЗЫКА:

“Начаша глаголати стран[ными] Языки”²⁵.

Пускай, напримѣр, Книжник, сирѣчь Муж учоный, напишет Сентенцію сію:

“Бѣс скуки мучит душу”.

Без сумнѣнія, сердце его отрыгнуло, а Трость его написала слово благое²⁶. Но чем лучша Трость Книжника Скорописца²⁷ от Кисти Книжника Живописца, если он невидимое скучных Мыслей волнованіе

изобразил утопающим человеком? Он со Иеремією чрез человека изобразил душу:

“Глубоко сердце человека, и человек (то) есть”²⁸,
а со Исăєю чрез потоп изъяснил мучительное сердца обуреваніе:
“Взволнуются нечистивыи”²⁹.

Таковая Пріточная Рѣчь ничем не хуже от оной, так сказать, безкрасочной рѣчи, напримѣр:

“Душа их в злых таяше”³⁰.

Однако ж и сія самая пахнет притчею тающаго от воздушных теплоты льда. Так, как и сіе Книги Іовскія Слово:

“Рѣка текущая основаніе их”³¹, –
дышет сказкою о построенной хранилкѣ на льду.
АѦАН[АСІЙ]. Как вьон вьется. Трудно схватить.
ГРИГ[ОРІЙ]. Вот, наприм[ѣр], безкрасочное слово!
“Вся погибнут”³².

Но коль красно сіе ж самое выразил Исăія!

“Всяка плоть сѣно”³³.

Сноп травы есть то пригожій Образ всей Гибели³⁴. Сам Исăія без фигуры сказал слѣдующее:

“Дати плачущим веселіе”³⁵.

Но коль благообразно и краснописно то же он же:

“Скочит хромый, аки Елень”³⁶.

“Востанут Мертвыи”³⁷.

Труп лежащій есть образом души, в унылу отчаянность поверженныя. Тогда она, как стѣрво, лежит долѣ в плачевной службѣ и скрежетѣ, лишена животворящаго теплоты Духа и жизненныя проворности. Будто Змій, лютым мразом одебелѣвшій там, гдѣ Кавказская Гора стѣнью своею застѣняет ему спасительный Солнечный Свѣт.

Сія оледѣлость находит тогда, когда в яблонѣ корень и мозг, называемый сердечко, а во внутренних душевных тайностях тлѣет и увядает тое, от чего все прочее, как дверь, зависит от Завѣса.

Прозрѣл сію гнѣздящуюся язву читый Иеремія:

“В тайнѣ восплачется душа ваша”³⁸.

Сих движущихся мертвецов изобразил Осѣя Змїями:

“Полижут персть, аки Змїеве, плѣжуще по земли”³⁹.

А Павел от праха возбуждает, как пьяных:

“Востани Спяй...”⁴⁰

АѦАН[АСІЙ]. Куда тебе занес дух бурен⁴¹? Ты заѣхал в невеселу страну и в царство, гдѣ живут:

“Яко язвенны, спящїи во гробѣх”⁴².

ГРИГ[ОРІЙ]. А как душевная Унылость (Можно сказать: Ной и гной⁴³) образуется поверженным стѣрвом, так сего ж Болвана оживленіем и востаніем на нѡги живопищется Сердечное Веселіе.

“Воскреснут Мертвыи”⁴⁴.

Взглянь на встающего пред Петром Енея⁴⁵! Он ходит и скачет, как Елень и как Тавиѳа, сирѣчь Сѣрна⁴⁶, или Сайгак.

“Востанут сущи во гробѣх”⁴⁷.

Знай же, что он сѣ говорит о веселіи и слушай:

“Вси земнородныи возрадуются”⁴⁸.

Не забывай, Аѳанасій, сея Сіраховскія пѣсенки:

“ВЕСЕЛІЪ СЕРДЦА ЖИВОТ ЧЕЛОВѢКУ”⁴⁹.

АѳАН[АСІЙ]. Я се каждый день пою. Я веселіе весьма очень люблю. Я тогда только и радостен, когда весел. Люблю Пророков, если они одно веселіе нам поют. Не их ли Рѣчи нареченны от древних Мѹзами?^a

ГРИГ[ОРІЙ]. Так точно. Их пѣніе есть то вѣщаніе Веселія. И сѣ-то значит Ёллински: *Εὐαγγέλιον*⁵⁰, а затыкающій от сих Пѣвцов Уши свои нарѣцался *ἄμουσος*^b, сирѣчь бѹій, безвкусный дурень, Еврейски НАВАЛ⁵¹, Римски FATUUS⁵²... Противный же сему: *Σοφός*^c, или PHILOSOPHUS⁵³. А пророк: Προφήτης, сирѣчь провѣщатель, или звался – Ποιητής, сирѣчь Творец⁵⁴.

АѳАН[АСІЙ]. Ба! ба! Ты мнѣ Божіих Пророков подѣлал Пійтами?

ГРИГ[ОРІЙ]. Я об Орлах, а ты о Совах⁵⁵. Не поминай мнѣ обезьян и не дивись, что Сатана образ и имя свѣтлаго Ангела на себе крадет.

Самое имя “Ποιητής” что значит⁵⁶? Един только пророческій дух провидит⁵⁷.

АѳАНАСІЙ. Правда, что всяк художник – творец, и видно, что сѣ имя закрытое. Одно только мнѣ не мило в Пророках, что их рѣчи для мене суть стрѳопотныя, развращенныя, завитыя, странныя, прямѣе сказать: крутогористыя, окольосныя, заплутанныя, необыкновенныя... Кратко сказать: бабья баснь⁵⁸, хлопотной сумозброд, младенческа небыль.

Кто может, напримѣр, развязать сѣ:

“Идѣже труп, тамо собер[утся] орлы”⁵⁹?

Если ж оно простое, кто премудр не заткнет ноздрей от смрада стѣрва сего? Ѳивѣйская уродивая Сфинга мучила древле Египтян⁶⁰. А нынѣ вѣщает на страсть дѹши наши Ёрусалимская Красавица МАРІАМ⁶¹. Вселенная, пробуждаема вострѣем Ёфѳаевых Пик⁶², бѣсится от болѣзни и ярься вопіет:

“Доколь вземлещи дѹши наши?”⁶³

ГРИГ[ОРІЙ]. Нетопыр вопрошал Птенцов:

Для чего вы не любите лѣтать ночью?

А ты для чего не любиш Днем? – спросили Гѳрличищ и Гѳлубя. Мнѣ воспящает причина достаточная, – отвѣчает Темная Птица: Мое око не родилось терпѣть свѣта... А наше ОКО – тмы, – улыбнувшись, сказали Чистыя Птицы...⁶⁴

АѳАН[АСІЙ]. Замолк? Бай далѣе.

---

^a Сирѣчь пѣснями.

^b ἄμουσος – безпѣсенный, вкуса не имущій.

^c Σοφός – вкус имущій. Σοφία значит вкус.

ГРИГ[ОРІЙ]. Иностранцы вошли в Дом Соломо́нов. Услаждались, взирая на безчисленные Образы безцѣннаго Богатства. Слѣпый с них, ощупывая фигуру Золотаго Льва, уязвил острѣйшими его зубами сам свою руку. Гости, ишед из дому, воскликнули:

“Коль возлюбленный дом!

И Горницы твоя, Сыне Давидов⁶⁵!

Сам Господь сотворил онья”.

“А я изшел из Чертогов уязвленным”, – вскричал слѣпый. “Мы видѣли, как ты то жезлом, то руками щупал”, – сказали Очитые. Осязать и касаться есть язва и смерть, а взирать и понять есть сладость и неизреченное Чудо.

АѦАН[АСІЙ]. Опять ты возвратился на свои Балясы.

ГРИГ[ОРІЙ]. Прости мнѣ, Друг мой. Люблю Притчи.

АѦАН[АСІЙ]. К чему ж ты приточил притчи твои? Вить притча есть Баляс, Баснь, пустошь...

ГРИГ[ОРІЙ]. Слышал ты Пророческих рѣчей фигуры. Фигура, Образ, Притча, Баляс есть то же. Но сіи Балясы суть то же, что Зерцало. Весь Дом Соломонов, вся Библиа наполненна ими.

АѦАН[АСІЙ]. Если так, все защищаеш Красавицу твою Библию. Нечево на Ее зѣвать.

ГРИГ[ОРІЙ]. Дячего ж ты зѣваеш в Зеркало⁶⁶?

АѦАН[АСІЙ]. К чему ж зѣвать на Библию, когда в ней голые Балясы? А зеркало – дѣло иное.

ГРИГ[ОРІЙ]. Как иное, если оно есть та же пустошь? Развѣ тебѣ не довелось быть в хрустальных Фабриках? Оно есть пепел.

АѦАН[АСІЙ]. Пепел, но прозрачный⁶⁷. Он меня веселит. Я в нем вижу самого себя. А всяк сам себѣ милые всего.

ГРИГ[ОРІЙ]. О плѣнный твоим Болваном Нарцѣссе⁶⁸! Мило тебѣ в источник и в прозрачный пепел зѣвать на гибельный твой Кумир, а не сносно смотрѣть во священныя Библейныя Воды, дабы узрѣть в Богозданных сих Пророческих Зерцалах Радость и веселіе, и услышать преславныя сладости БЛАГОВѢСТІЕ:

“Днесь спасеніе Дому сему бысть”⁶⁹.

Повернись на право, слѣпец, выглянь из Бесѣдки на небеса, скажи мнѣ, Что ли видиш?

АѦАН[АСІЙ]. Я ничево не вижу. Облаки вижу, а облак есть то Морская пара и ничто.

ГРИГ[ОРІЙ]. О нетопыр! взглянь с примѣтою. Будь твое Око Орлее и Голубиное! Да избодет твое вечернее Око Вран Соломоновскій⁷⁰!

АѦАН[АСІЙ]. А! а! вот она Красавица! в восточном облакѣ Радуга. Вижу Ее.

“Коль прекрасна сїяніем своим!”⁷¹

ГРИГ[ОРІЙ]. Нынѣ ж скажи мнѣ, что видиш?

Конечно, в пустом не пустошь же видиш.

АѦАН[АСІЙ]. Радугу вижу, а чем она и что ли такое она есть, город или село⁷², по пословицѣ, не знаю, Бог весть. Знаю, что сей Лук благокруглый

облачный⁷³, испещренный называют Дугою, раем, райком, радостною дугою и Радугою⁷⁴.

Григ[орій]. В Индѣйских Горах путешествовали Европейцы. Нашли кожаной Мѣх с хлѣбами и такое же судно с вином.

Потом пришед над Пропасть, усмотрѣли по другую сторону что-то черное, лежащее на Дорогѣ. “Авось еще Бог даст Хлѣб, – вскричал Один, – я вижу Мѣшище”. “Провались такой Мѣшище, – спорил другой, – я боюсь: то Звѣрище”. “Кой Звѣрище? кленусь вам: то огорѣлый пнище”. Четвертый сказал: “То город”. Пятый вопіял: “То село...” Так-то и ты видишь, а что ли такое оно? не знаешь.

АѠан[асій]. Который же с них отгадал?

Григ[орій]. Рѣшил Гаданіе послѣдній.

АѠан[асій]. Ну пошел! вѣрош.

Григ[орій]. Точно село. Они всѣ там посѣли.

АѠан[асій]. И один не спасся?

Григ[орій]. Один из 7 одобрил древнюю Пословицу:

“Боязливаго сына Матерѣ ридать нѣчево”⁷⁵.

АѠан[асій]. Кая ж пагуба их погубила?

Григ[орій]. Дурной взор и дурна прозорливость. Как только взодрались на он-пол бездны, так всѣх их в смерть перемучил Индѣйскій ДракѠн.

АѠан[асій]. Видно, что сіи Прозорливцы имѣли рабское Ліино Око⁷⁶, а не Ревѣккин пригожій взор, и не Лукина Товарища, КлеѠпы.

Фигурненькій ты выточил балясик, право... Да к чему же ты его приточил?

Григ[орій]. К твоим Очам на Очки.

АѠан[асій]. А мнѣ на что твои Очки? Я и без них вижу.

Григ[орій]. Видишь так, как по Заходѣ Солнца курица⁷⁷. Чем больше зѣвает, тѣм менѣе видит. Должно зрѣть, узрѣть и прозрѣть, ощупать и придумать, повидать и догадаться.

Красочная тѣнь встрѣчает твой взгляд, а мечтанье да блистает во твой Ум⁷⁸. Наружность шибает в Глаз, а из нея Спирт да мечется в твой разум. Видишь слѣд? вздумай Зайца. Болванѣет Предмет? умствуй, куда он ведет? Смотришь на Портрет? Помяни Царя. Глядишь в Зеркало? Вспомни твой Болван. Он позади тебе, а видишь его Тѣнь. Пред очима твоима благокруглый Радуги Лук⁷⁹, а за спиною у тебе – Царь небесных кругов Солнце⁸⁰. На прекрасную Его во Облакѣ, как в чистом Источникѣ тѣнь, гляди внѣшним взором, а на Животворящее и спасительное Его сіяніе зриай умным Оком... Чистый Ум есть то же, что Солнце. Его праволучныя стрѣлы⁸¹ прямо ударяют в лице Окиана, а самое их Жало, уклоняясь от лица Морскаго, косвенно бодет Мѣть иную.

Сіе-то значит БЛЮСТИ и ПРИМѢЧАТЬ.

Видим и осязаем в наличности, а примѣчаем и соблюдаем в Сердцѣ.

Таков Человѣк есть точный ОБСЕРВАТОР⁸². А жизни его поле есть то ОБСЕРВАТОРИУМ. Вон гдѣ один тебѣ Обсерватор! взглянь!

“НА СТРАЖЪ МОЕЙ СТА́НУ”⁸³.

АӨАН[АСІЙ]. О Голубчик мой! о мой Кум Аввакум⁸⁴! Воистину люблю Его. Конечно, он что-то не подлое примѣчает на Стражъ своей⁸⁵. Скажи мнѣ, мой Прозорливец: куда смотрит и что-то видит Пророческое Око твое?

ГРИГ[ОРІЙ]. Не шали, Аөанасій. Не мѣшай ему смотрѣть. Пускай себѣ забавляется...

АӨАН[АСІЙ]. Вот! а мы что? Пускай же и нам покажет то, что видит. Так ли, друг мой Лонгин? А Ермолай наш дрѣмлет. Слышь, Ермолай! Востани, спяй⁸⁶!

Дрѣмая, как Курица, пуще не усмотриш.

ЛОНГИН. Пожалуй, не шуми. Я не сплю, я все слышу.

АӨАН[АСІЙ]. Ермолай дрѣмает, а ты глубоко задумался, и то же, что спиш. Вить я не тебе бужу. Однак и ты ободришь. Давай перейдем до Пророка! Доколѣ нам быть печальными?

“ПРЕЙДЕМ до ВИӨЛЕЕМА”⁸⁷.

ЯКОВ. Пстой, Аөанасій! пстой, не спѣши!

АӨАН[АСІЙ]. Иду Рыбы ловити⁸⁸.

ЯКОВ. Не забудь же торбы взяти⁸⁹.

АӨАН[АСІЙ]. Ба! Друг мой, гдѣ ты взялся? Глас твой возвеселил мене.

ЯК[ОВ]. Я вашу всю Бесѣду до одной нитки слышал под Яблонею. А твоим рѣчам смѣялся.

АӨАН[АСІЙ]. Люблю, что смѣялся. Я плакать не люблю.

ЯК[ОВ]. Куда ты поднимаеш крила летѣть?

АӨАН[АСІЙ]. А вон-гдѣ, видиш, на Горѣ Пророк!

ЯК[ОВ]. Гдѣ тебѣ Пророк? То пасет Овцы Пастыр из Рыбенс-Дорфа⁹⁰. О Простак! Или ты шут, или Младенец.

АӨАН[АСІЙ]. О когда бы мнѣ быть оным Младенцем!

“Открыл еси та Младенцем...”⁹¹

ЯК[ОВ]. Развѣ ты не слышал мудраго онаго слова:

“Не мѣсто святит Человѣка”⁹²?

АӨАН[АСІЙ]. Слышал, да не вздумалось.

ЯК[ОВ]. Попловй во Ёрусалим. Внїиди в Палаты Соломоновскїя. Проберись в самый ДАВІР, Храм Его. Вздерись хоть на Өавор, хоть на Галилею, хоть на Синай. Водворись в Вертепѣ Виөлеемском, или при Силоамѣ, или над Ёрданом. Вселися здѣсь в Пророческія Келїи. Питайся с ними бобами. Не пїй вина и Сїкеры⁹³. Яждь Хлѣб и воду в мѣру. Надѣнь Илїину Мантію⁹⁴ и сандалїа. Опояшись Ёреміиным чрѣсленником⁹⁵. Размѣрь Ёрусалимскїй Храм со Ёезекїилем⁹⁶. Разочти с Данїилом крючки Седмин его⁹⁷. Стань Казначеем при Христѣ. Одѣнься в Кафтан Его и спи в нем, и объдай, и вечеряй вмѣстѣ. Наложь на себе Петровы и Павловы Узы. Раздѣли Море. Возврати Рѣки. Воскреси мертвых. Каждую неделю дѣйствуй над собою седмину Церковных Церемонїй. Если можеш, вознесися выспрѣ к Денницѣ. Сядь на Радугѣ судїею⁹⁸. Займи для себе Чертоги в Солнцѣ и Лунѣ⁹⁹. Оставь всю вѣтошь под Солнцем. Взлети к новостям с Орлами.

Воспяти небесным Кругам теченіе с Навіном¹⁰⁰. Повели вѣтрнным волненіям¹⁰¹, и протч[ая] и протч[ая].

А я при всѣх сих Знаменіях и Чудесах твоих воспою в честь твою Соломо́новскую Пѣсенку:

“СУЕТА СУЕТСТВІЙ”¹⁰².

Или сію Гамаліевскую:

Буря море раздымает,

Вѣтер вѣлны...¹⁰³

Если не процвѣтет в Душѣ твоей оное Понятіе, кое обитало в Сердцѣ Мойсѣя и Илїи, и того ЕДИНАГО МУЖА, с кѣм они ведут свою на Фаворѣ бесѣду. Если для тебе не понятен и не примѣтен, а посему и не вкусен оный ИСХОД, сирѣчь ЦЕНТР и МѢТЬ, куда бьет от чистаго их сѣрдца ДУХ Прав, как из Облака праволучная стрѣла Мо́лніина¹⁰⁴. Ей! воспою тебѣ:

“ВСЯЧЕСКАЯ СУЕТА”¹⁰⁵.

АѦАН[АСІЙ]. Однак я иду до Пророка. Нигдѣ он от мене не скроется.

Як[ОВ]. Вот тебѣ без со́ли и У́ксусу салáта¹⁰⁶! Скажи мнѣ, не вкусный Шут, Что то есть Пророк?

АѦАН[АСІЙ]. Пророк есть Человѣк очітый.

Як[ОВ]. Вить же ты ни Человѣка, ни Пророка не найдеш.

АѦАН[АСІЙ]. Будто велика Фигура наитить Человѣка.

Як[ОВ]. Очень велика Фигура, и ты вмѣсто ОЧИТАГО попадеш на слѣпца, а вмѣсто человѣка, на его скотину. Исполниши Пословицу:

“Бѣхал в Казáнь,

Да заѣхал в Рѣзáнь”¹⁰⁷.

АѦАН[АСІЙ]. Фу! на то будет у нас перебор.

Як[ОВ]. Как может имѣть перебор слѣпец, а омраченный наитить Просвѣщеннаго?

АѦАН[АСІЙ]. Врїош, Якуша. Я с очима.

Як[ОВ]. Да откуда же у тебе Человѣческое ОКО? Вить человѣческим оком есть сам БОГ.

АѦАН[АСІЙ]. Так развѣ ж у мене 2 Боги во лбу? Куда ты, брат, заѣхал? Бог с тобою!..

Як[ОВ]. А я молюся, чтоб ОН и с тобою так был, как есть уже со мною.

АѦАН[АСІЙ]. Кошелек пустой, нѣчево дать на Молитвы. Да ты же, брат, и не поп.

Як[ОВ]. О друг мой! не было б мнѣ от тебе сладчайшія Мзды, как если бы я до того домолился, дабы исполнилось на тебѣ Желаніе, сирѣчь Молитва, просвѣщеннаго и радостотворными Очима взирающаго и вопїющаго Исáиї:

“СВѢТИСЯ, СВѢТИСЯ ЇЕРУС[АЛИМЕ]...”¹⁰⁸

“Се тма покрывает Землю...”¹⁰⁹

“На тебѣ же явится Господь

И СЛАВА ЕГО...”¹¹⁰

АӨАН[АСІЙ]. Ну полно с Пророчьими Лоскутками! Много вас таких Вётошников и лоскутосошивателей. А скажи мнѣ только тое, о чем Пророки пишут?

ЯК[ОВ]. То же, что Евангелисты, о едином Человѣкѣ.

АӨАН[АСІЙ]. Так выплутайся же ты мнѣ из сего Узла: длячего мнѣ нельзя найтить Человѣка?

ЯК[ОВ]. Фу! длятого что не знаеш, что то есть Человѣк. Не узнав прежде, что значит Адамант, ни с Фанаром, ни с Очками не найдеш, хоть он есть в Гнѳищѣ твоём¹¹¹. Ну! найди мнѣ, если скажу, что в Домикѣ твоём есть АМБРА¹¹².

АӨАН[АСІЙ]. А Бог Её вѣсть. АМБРА или УМБРА¹¹³.

ЯК[ОВ]. Э! не УМБРА, но АМБРА...

АӨАН[АСІЙ]. Амбра твоя что значит, не знаю. Си Городà мнѣ совсѣм не знакомы. А человѣка знаю. Перевидал я их один, другой 1000000.

ЯК[ОВ]. Видал и зѣвал, но не увидѣл и не знаеш.

АӨАН[АСІЙ]. Я и тебе вижу и знаю.

ЯК[ОВ]. От рожденія ты не видал и не знаеш мене.

АӨАН[АСІЙ]. Или шутиш, или ты впал в Обморок...

ЯК[ОВ]. Что-то запахло тебѣ Обмороком?

АӨАН[АСІЙ]. И мою Голову поразил ты мраком твоим.

ЯК[ОВ]. Я, Яков, есмь Человѣк. А ты Человѣка не знаеш, посему и не видиш. Гдѣ ж тебѣ Обморок?

АӨАН[АСІЙ]. О Человѣче! Когда бы ты в головѣ моей не потушил Останков свѣта молитвами твоими¹¹⁴! Ты мнѣ наскажеш, и до того уже доходит, что у мене ни очей ни ушей, ни рук ни ног не бывало.

ЯК[ОВ]. Да только ли рук и ног? Ты весь ничтоже. Ты УМБРА, ты тѣнь не исповѣдующаяся:

“ГОСПОДИ, ЧЕЛОВѢКА НЕ ИМАМ”¹¹⁵.

АӨАН[АСІЙ]. Почему же я нѣсмь Человѣк?

ЯК[ОВ]. Может ли быть человѣком то, что ничтоже?

АӨАН[АСІЙ]. Как же я есмь “ничтоже” твое?

ЯК[ОВ]. Скажи ж мнѣ, почему есть ничтожеством Дым, Пар, Тѣнь?

АӨАН[АСІЙ]. Кая ж вина лишила мене Человѣчества?

ЯК[ОВ]. Тая, что ты не искал.

АӨАН[АСІЙ]. А не искал почему?

ЯК[ОВ]. А почему не ищеш АМБРЫ?

АӨАН[АСІЙ]. Есть ли она? и что то есть она? не знаю.

ЯК[ОВ]. Не вѣруйяй о Естествоѣ ЧЕЛОВѢКА, не ищет Его, не обрѣтает и не вѣсть Его.

АӨАН[АСІЙ]. Как же протчіе люди? Развѣ не разумѣют? Всегда им ЧЕЛОВѢК во устах.

ЯК[ОВ]. Всѣ бесѣдуют о всем. Но не всѣ Знатоки. Бредут в слѣд владѣющая Мѳды, как Овцы. А ЧЕЛОВѢК разумѣет Путь свой.

АӨАН[АСІЙ]. И так они слабо знают и дурно видят?

Як[ОВ]. Так, как ты, и тѣм же оком. Но что тебѣ до людей? “ЗНАЙ СЕБЕ...”¹¹⁶ Довольно про тебе. Тѣм мы не знаѣм себе, что всю жизнь любопытствуем в людях. Осудливое Око наше дома слѣпѣтствует, а зѣвая на Улицы, простирает Луч свой во внутренность Сосѣдских стѣн, прикинув в самое их Пѣщное Блюдо и в самый горящій в спальнѣ их ночный Свѣтилник. Отсюда Критическія бесѣды. Богатые столы во всѣ колокола повсюду звонят осужденіем. Кая польза любопытно зѣвать и цѣнить путь побочных Путников, а презирать без наблюденія ведущую нас стезю? Отсюда Заблужденіе, проступка, преткновеніе и Паденіе.

Что пособит знать, по сколько Очей во лбу имѣют жители Лунные и дозѣваться чрез всепрехвальнѣйшее Штеклое Око до чернѣющих в Лунѣ пятен, если наша Зѣница дома не прозѣрна? Кто дома слѣп, тот и в Гостях, и кто в своей Горницѣ не порядочен, тот на Рынкѣ пуще не исправен. Если ж ты дома слѣп, а в людях очѣт, знай Притчу:

“Врачу! сам прежде исцѣлись”¹¹⁷.

Не твое то, но чужее Око, что не тебѣ служит. Чѣтел тот, не Мудрец, что не прежде учит сам себе. Лже-монѣта всегда по рынкѣ брѣдит, дома пуще опасна. “Знай себе...”¹¹⁸ Тѣм-то не разумѣем и Библии, что не знаѣм себе. Она то-есть Вселенская Лампада, огненная Фарійская Вѣжа¹¹⁹ для Мореплавающія жизни нашея. Она-то есть:

“Друг вѣрен, кров крѣпок.

Обрѣтый же Его, обрѣте Сокровище”¹²⁰.

Но когда на домашней нашей стезѣ о Бревно претыкаемся, тогда и на Улицах друга нашего, нас, по лицу судящих Лицемѣров, самая мѣлочная соблазняет щѣпка¹²¹. Заплутываемся, как кровожадная муха, в пагубную паучину плотских Дум подло ползающаго сердца нашего. Падаем в сѣть и мрѣжу нечистых Уст наших. Погрязаем, как Олово, в потопѣ лстиваго Языка¹²². Погибаем вѣчно в священнѣйшем сем Лабиринтѣ¹²³, не достойны вкусить сладчайшія оныя ПАСХИ:

“Един есмь аз, дондеже ПРЕЙДУ”¹²⁴.

Возвратися ж в дом твой, о буйный Человѣче¹²⁵!

Выйди вон из тебе дух пытливый¹²⁶, а сам изыйди из Лица у Павла намѣченных Жен оплазѣвых¹²⁷. Очисти свою прежде Горницу. Сыщи внутри себе СВѢТ¹²⁸. Тогда найдеш и Библейным ссором погребенную драхму¹²⁹. Стань на собственной твоей стражѣ с Аввакумом:

“НА СТРАЖѢ МОЕЙ СТАНУ”¹³⁰.

Слышь Ушима! На стражѣ моей, а не чуждей.

“ЗНАЙ СЕБЕ,

Довлѣет за тебе”¹³¹.

АѦАН[АСІЙ]. Не без толку ты наврал. Но только тое для моих Зубов терпким и жестоким кажется, будто я даже и сам себе не знаю.

Як[ОВ]. Не уповай на твое знаніе, а Рѣчи Пророков почитай не пустыми. Не все то ложное, что тебѣ не понятое. Вздором тебѣ кажется тѣм, что не разумѣеш. Не кичись твоею прозорливостью. Вспомни Индѣйских путников.

Чем кто глупѣ, тѣм гордѣ и самолюбнѣ. Повѣрь, что не из дура родилось
ѿременино слово:

“Воззрѣх, и се не бѣ Человѣка...¹³²

И не видѣх Мужа”¹³³.

АѠАН[АСІЙ]. Развѣ ж около Его людей не было?

ЯК[ОВ]. А гдѣ ж сей твари нѣтъ? Но они были УМБРА, или тѣнь, а не
прямые люди.

АѠАН[АСІЙ]. Почему же они тѣнь?

ЯК[ОВ]. Потому что они тма. Они не знали, так, как и ты, человѣка,
ухватився чрез слѣпоту свою не за Человѣка, но за обманчиву тѣнь Его. А
сей-то человек лож¹³⁴, отвел их от Истиннаго.

АѠАН[АСІЙ]. Изъясни мнѣ, как ухватились за тѣнь?

ЯК[ОВ]. Вить ты тѣнь разумѣеш. Если купуѣш сад, плотиш деньги за
Яблоню, не за тѣнь. Не безумен ли, кто Яблоню мѣняет на тѣнь? Вить ты
слыхал Басню: Пес, пловучи, хватал на водѣ тѣнь от мяса, чрез то из уст
прямый кус выпустил, а поток унес¹³⁵.

В сѣю-то мѣть Діогѣн¹³⁶, в полдень с Фанáрем ищучи Человѣка, когда
отозвалась Людская Смѣсь: “А мы ж, де, развѣ не люди?”, – отвѣчал: “Вы
собаки...”¹³⁷

АѠАН[АСІЙ]. Пожалуй, не примѣшивай к Предитечѣ и к Пророкам
Божіим Діогѣнишка. Иное дѣло Пророк, иное Философишка.

ЯК[ОВ]. Имя есть то же: Пророк и Философ.

Но не суди Лица, суди слово Его. Сам Христос сих, сидящих во тмѣ и
сѣни смертнѣй, называет Псами. Нехорошо, де, отнять хлѣб чадом и
“Поврещи Псом”¹³⁸. А кои ухватились не за тѣнь, но за прямого ЧЕЛОВѢКА:

“Даде им область чады Божіими быти”¹³⁹.

АѠАН[АСІЙ]. Ну! быть так. Пускай сѣи Пѣсѣи люде хватаются за тѣнь
Человѣчу¹⁴⁰, как за Лже-монѣту. Но сами же однак они суть человѣки, люди
почотные, а не мертвая тѣнь.

ЯК[ОВ]. Сѣнь стѣни мила, а ночь тмѣ люба. Сродное к сродному
склонно¹⁴¹, а прилипчивость обое сливает в ту же смѣсь. И сам ты таков,
каковò то, что любиш и объемиш. Любляй тму, сам еси тма и сын тмы¹⁴².

АѠАН[АСІЙ]. А! а! Чувствует нос мой Кадильницу твою. Туда ты завѣял,
что и я есмь тѣнь? Нѣтъ, Якуша! Я тѣни не ловлю.

ЯК[ОВ]. Я давича еще сказал, что ты одна еси от сих безчисленных,
Земный Клуб обременяющих, Мертвых Тѣней, коим Предитеча и весь
Пророческій Лик точным сидѣлцам Адским благовѣствуют Истиннаго
ЧЕЛОВѢКА. Безуміе есть в 1000-чу крат тяжелѣ свинцу. Самая тяжчайшая
глупость образуется сими сына Амóсова словами:

“Одебелѣ сердце их,

Тяжко ушима слышат”¹⁴³.

Сіе тяжкосердіе, сирѣчь долóй сядящееся, усырѣннаго и грубаго
сѣрдца, мыслей его дрождіе, в самый Центр Земный погрязает, как Олово¹⁴⁴,
откуда тебе выдрать никак не возможно. Сердце твое, возлюбившее сует-

ную ложь и лживую гибель тѣни Человѣчїя, кто силен поднять из бездн Земных, дабы выскочить могло на Гору Воскресенїя и узрѣть цѣломудренным взором блаженнаго Онаго, на сѣдалищѣ губителей не сѣвшаго, Давидова МУЖА¹⁴⁵?

“Удиви Господь Преподобнаго своего”¹⁴⁶.

Шатайся ж, гони вѣтры, люби суету, ищи лжи, хватай тѣнь, печися, мучься, жгись...

АѠАН[АСїЙ]. О мучиш мене, паче Египетскїя гадательныя оныя Льво-Дѣвы¹⁴⁷! низвергаеш в Центр Земли. Садиш в преисподнюю Ада. Связуеш не рѣшимими Узами Гаданїй. А я, хоть не Сампсон¹⁴⁸ и не рѣшительный оный предревнїй Эдып¹⁴⁹, однак доселѣ нахожусь пред тобою, Якуша, и волен, и не связан. По Пословицѣ: “МѢХОМ ПУГАЕШ”¹⁵⁰.

Як[ОВ]. Кто дурак, тот и во Іерусалимѣ глуп, а кто слѣп, тому вездѣ ночь. Если ты Тѣнь, вездѣ для тебе ад.

АѠАН[АСїЙ]. Право, ты, друг, забавен, люблю тебе. Можеш и о враках рѣчь вѣсть Трагедїально. Вижу, что твой Хранитель есть то Ангел Витыйства. Тебѣ-то дано, как Притча есть,

“Ex musca Elephantem”¹⁵¹,

“Ex cloaca arcem...”¹⁵² скажу на прямик:

Из котà Кїта,

а Из нужника создать Сїон.

Як[ОВ]. Как хотиш, ругайся и шпыняй. А я со Исакїею,

“Яко Ластовица, тако возопїю и

яко Голуб, тако поучуся”¹⁵³.

АѠАН[АСїЙ]. Вот нашол громогласну птицу! Развѣ она твоему Пророку Лебедем показала? А твоего голуба курица никак не глупѣ.

Як[ОВ]. О кожаной Мѣх! “Да избодет Вран ругающееся Отцу око твое!”¹⁵⁴

АѠАН[АСїЙ]. Ты, как сам странными и крутыми дышеш мыслями, так и единомысленники твои дикїя Думы странным отрыгают Языком. Сказать Притчею:

“По губам салата”.

Як[ОВ]. А не то же ли поет и твой Пророк Горатїй:

“Porticibus, non iudiciis utere vulgi”¹⁵⁵?

По мосту-мосточку с народом ходи,

а по разуму его себе не веди¹⁵⁶.

Болен вкус твой, тѣм дурен и суд твой. Чувствуй же, что мудрых дум дичина̀ состоит в том, чем она отстоит от бродящих по стогнам и торжищам¹⁵⁷ дрождей Мірскаго Повѣрїя. И гаразда скорѣе встрѣтишся на улицах с Глинкою, неж с Алмазом. Многіе ли из людей могут похвалиться: “ВѢМ ЧЕЛОВѢКА”¹⁵⁸, когда сам человек жалѣет о себѣ:

“Возгядах, и не бѣ зная мене”¹⁵⁹?

Всѣ устремили взор свой на мертвость и лжу.

“Воззрят нань, егоже прободоша”¹⁶⁰.

А на сердце им никогда не всходит ОНЬИ:

“Кость не сокрушится от него”¹⁶¹.

“Род же Его кто исповѣсть?...”¹⁶²

АѠАН[АСІЙ]. Ну! добро быть так. Но за что ты мене назвал кожаным мѣхом?

Як[ОВ]. Ты не только мѣх, но чучел и идол Поля Деирскаго¹⁶³, поругавшійся Божію Пророку.

АѠАН[АСІЙ]. Но прежде выправься: как я мѣх?

Як[ОВ]. Видал ли ты деревенску Маску, что зовут Кобыла¹⁶⁴?

АѠАН[АСІЙ]. Знаю, в ней ловлят тетерваков. Что же?..

Як[ОВ]. Ну! Если бы в таких Масках 1000 человек на смотр твой пришла и прошла, можно ли сказать, что ты был им Инспектор, или Обсерватор?

АѠАН[АСІЙ]. Кто исправно носит кобылу, можно видѣть, но кто он внутри есть и каков человек? почему знать? Ври далѣе.

Як[ОВ]. К чему же далѣе? Уже видиш, что ты не точію мѣх, но Чучела и Болван.

АѠАН[АСІЙ]. Вот тебѣ на! За кой Грѣх?

Як[ОВ]. За тот, что ты, всѣх видѣнных тобою в Жизни Человѣков, одну точію на них кожу видѣл и плоть, а плоть есть идол, сирѣчь видимость, видимость же есть то мертвая крыша, закрывающая внутри истиннаго Онаго Человѣка:

“Положи тму, Закров свой”¹⁶⁵.

“Се Сей стоит за стѣною нашею”¹⁶⁶.

“Посреди вас стоит, егоже не вѣсте”¹⁶⁷.

“Слыши, Израилю¹⁶⁸! Господь Бог твой посреди тебе”¹⁶⁹.

Видиш, что и человек твой, и ты с ним – кожаной, дряхлой, мертв, прах, тѣнь... еси.

“Каков перстный, таковы и...”¹⁷⁰

АѠАН[АСІЙ]. Вот он куда выѣхал!

Як[ОВ]. Собери не только всѣх видѣнных, но всего Земнаго, если можеш, и Луннаго Шара людей, свяжи в один Сноп, закрой им, будьто Кóлосы, Гóловы, смотри на подошвы их Тысячу лѣт, надѣнь Очки, прибавь прозорливое штекло, зѣвай, ничево не увидиш, кромѣ соломы оной:

“Всяка плоть сѣно”¹⁷¹.

А я, в похвалу твоей Прозорливости, воспою:

“Мудраго Очи его во Главѣ его, Очи же безумных на концах Земли”¹⁷².

АѠАН[АСІЙ]. Что ты? взбѣсился, что ли? Я людям никогда не заглядал в подóшвы, а Око мое сидит в Головѣ моей...

Як[ОВ]. Что ты? Пень, что ли? Развѣ свинное Око не в Голови ея? Чувствуеш ли, что Голова есть Болван? Сей Болван, как начальною частью есть своего Болвана, так у Пророков значит не видимую во всякой плоти, господствующую в ней Силу ея и Начальство. А хвост, подошва, пятà есть фигуροю праха, полóвы, отрубóв, дрождей, и что только есть грубое, подлое и дебелое во всякой твари, как бурда, брага, сыр, грязь и протч[ая]. То же бы значило, когда бы Соломон сказал и так:

“Очи безумных на хвостах земли”¹⁷³.

Когда слышиш сіе: “Блюсти будеш его пятю”¹⁷⁴, разумѣй так: Будеш Обсерватор наружній, из числа тѣх: “Осяжут, яко слѣпыи стѣну”¹⁷⁵.

“Полижут персть, аки Зміеве, плѣжуще по земли”¹⁷⁶. Враги истиннаго Человѣка.

“Врази Его персть полижут”¹⁷⁷.

“Смерть упасет их”¹⁷⁸, ядущих плоды смѣртныя плоти, горкую и гладную Тѣнь гибельныя Смоковницы, минувших самое Древо Райское.

“Взалчут на вечерь...”¹⁷⁹

Когда слышиш: “Испіют вси грѣшныи земли дрождіе”¹⁸⁰, разумѣй, что устранившіеся и бродящіе по околѣным околѣцам и наружним городским рѣгам, шатающіеся по Концам и хвостам с Евангелским бѣсным, по пустым мѣстам, по распутіям внѣ селеній и гробовищам¹⁸¹, имущіе скотское и женское оное разсужденіе:

“Души мужей, женам подобных, възалчут”¹⁸².

Всѣ сіи, Ей! не вкусят сладчайшія оныя, Сына Царева Вѣчери: “Не имам пити...”

Дондеже пію новое Вино в Царст[віи] Неб[есном]”¹⁸³.

Всѣ сіи Содомляне толпятся под вечерь в дом Лѣтов к Ангелам¹⁸⁴, но не входят, а только извнѣ обходят по Калугам¹⁸⁵, окружающе стѣны града: алчны и жадны¹⁸⁶, труждающіеся и обремененны¹⁸⁷. Главная вина сему есть подлая и прегрубая, тяжелѣе олова, а грубѣе Сыра, тяжесть сердца их. Погрязают сынове сіи тяжкосердые, как олово¹⁸⁸.

“Глава окруженія их, труд устен их”¹⁸⁹.

“Усырися, яко млеко, сердце их”¹⁹⁰. О Исѣіе!

“Увѣждь, яко пепел есть сердце их, и прельщаются”¹⁹¹.

“Вскую любите суету, и ищете лжи?”¹⁹²

“Вкусите, и видѣте”¹⁹³.

“Яко удиви Господь Преподобнаго своего”¹⁹⁴. “Возведите Очи ваши...”¹⁹⁵

Что ж ты, Друг мой, думаеш? Ты все, как слѣпый Содомлянин, одно осязаеш. Всяка тѣнь есть то одно. Очувствуйся. Мертв еси¹⁹⁶. Привязался ты к твоему трупу, ни о чем сверх его не помышляя. Одно, а не двое в себѣ видиши и к сему прилѣпляясь, исполняеш Пословицу:

“Глуп, кто двое насчитать не знает”.

Глядиши в Зеркало, не думая про себе. Взираеш на тѣнь, не помня Яблони самой. Смотриши на слѣд, а не вздумаеш про Льва, куда сей слѣд ведет? Зѣваеш на Радугу, а не памятуеш о Солнцѣ, образуемом красками Ея.

Сіе значит: одно пустое в себѣ видѣть, а посему и не разумѣть, и не знать себѣ самага себе.

Разумѣть же значит: сверх виднаго предмета провидѣть Умом нѣчтось невидное, обѣтованное видным. “Восклонитесь, и видите...”¹⁹⁷ Сіе-то есть хранить, наблюдать, примѣчать, сирѣчь при извѣстном понять безвѣстное, а с предстоящаго, будто с высокой Горы, Умный Луч, как праволучную стрѣлу¹⁹⁸ в мѣть, метать в отдаленную Тайность... Отсюда родилось слово:

СИМВОЛ¹⁹⁹. Вот что значит взойти на СІОН²⁰⁰, на Соломоновску вооруженну Вѣжу²⁰¹, стоять на стражѣ с Аввакумом и быть Обсерватором²⁰².

Так-то блистает, как Солнце, и как праволучныя стрѣлы Молніины²⁰³, Ум Праведных, имущих дѹши своя в Руцѣ Божіей, и не прикоснется им Мука²⁰⁴. Они, как искры по стеблїю, чрез всю, угльми их опустошаемую тлѣнь, текут, возлѣтают и возносятся к Вѣчному, как стрѣлы Силнаго изошренны²⁰⁵, вооружившія Столп Давидов, в тулѣ тѣла тлѣннаго сокровенныя²⁰⁶.

Сїи Божественныя Сердцѣ и Дѹши воскресився посребренными оными, Ноевой Голубицы Крилами²⁰⁷:

“Крила Ея, крила огня”²⁰⁸,

и выспрѣ в Чертог Вѣчности устремляясь, Орлим...

*

ὕλη πρὸς τὸν διάλογον τὸν περὶ τῆς Εὐδαιμονίας²⁰⁹.

*

ΑΘΑΝ[ΑΣΙΪ]. Εἶ!..

Судячи з усього, цей твір був написаний на початку 1770-х рр. Автограф зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (ф. 14, оп. 1365, арк. 1–19). «Бесѣда 1-я» була вперше опублікована в 1971 р. на сторінках київського часопису «Філософська думка» [див.: *Сковорода Г. С. Бесѣда 1-я, нареченная observatorium (Сіон)* [Публікація та вступна стаття «Невідомі твори Г. С. Сковороди. Бесѣда 1-я, нареченная observatorium (Сіон.) і Бесѣда 2-я, нареченная observatorium Specula...» І. А. Табачникова; пер. М. Д. Рогович] // *Філософська думка*. – 1971. – № 5. – С. 94–107]. Подаємо за автографом.

¹ Під цим ім'ям виступає Панас Панков. Див. прим. 1 до циклу «Басни Харківськія».

² Як припускала Анастасія Ніженець, Лонгин – це липецький мешканець із родини Логвинів, яка належала до секти духоборів [див.: *Ніженець А. М. Про оточення Г. С. Сковороди у Липцях і Валках (70–80-і роки XVIII ст.)* // *Радянське літературознавство*. – 1983. – № 2. – С. 34–35].

³ Це – Яків Петрович Правицький, учень і один з найближчих приятелів Сковороди. Народився в селі Жихор. У 1752-му (за іншими даними – десь у 1756-му) році вступив до Харківського колегіуму. Після закінчення колегіуму (мабуть, 1766 р. або трохи пізніше) став священником Архангельської церкви в Бабаях (якраз на ту пору тамтешній священник Тимофій Лавровський помер). Збирав і переписував твори Сковороди, листувався з філософом. Помер не пізніше 1795 р. [див.: *Ніженець А. На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум*. – Харків, 1970. – С. 166–170].

⁴ Під цим ім'ям виступав сам Сковорода.

⁵ Трохи неточна цитата з Книги пророка Михея 4: 2. Пор.: *прїидїте, възїдемъ на гóръ гд̑ню*. Див. також: *прїидїте, њ възїдемъ на гóръ гд̑ню* (Книга пророка Ісаї 2: 3).

⁶ Книга пророка Михея 4: 2.

⁷ Варіація на тему Послання св. ап. Павла до ефесян 6: 12 Пор.: *ѡкв нѣсть нѡша врѡнь къ крѡви њ плѡти, но къ начїаюмъ њ ко властїемъ (ѡ) къ мїродержїтєлемъ тмѡ вѣка сегѡ, къ дѡхѡвїмъ злѡбы поднебѣснїмъ*.

⁸ Говорячи про “власть тмы”, Сковорода, очевидно, має на думці слова: *ѡзбѡви насъ ѡ властї тѣмнїмъ* (Послання св. ап. Павла до колосян 1: 13).

⁹ Парафраза Апокаліпсису 1: 18. Пор.: **и вѣхъ мѣртвъ, и сѣ, живъ ѣсмь.**

¹⁰ Пор.: “Разошелся ум по закоулкам, а в середине ничего не осталось” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 437].

¹¹ Идетъся про епізод із Книги пророка Єзекіїля 3: 1–3. Див.: **И рече ко мнѣ: сыне чловѣчь, снѣждь свѣтокъ сѣй, и иди и рци сыновѣмъ їиѣвымъ. И шверзѡхъ оустѣ моѡ, и напнѣа ма свѣткомъ сѣмъ и рече ко мнѣ: сыне чловѣчь, оустѣ твоѡ снѣдѡтъ, и чрево твоѡ насытитса свѣтка сегѡ даннаго тебѣ, и снѣдѡхъ ѣгѡ, и вѣсть во оустѣхъ моѡхъ ѡкѡ мѣдъ слѡдокъ.**

¹² Парафраза Книги Псалмів 118 (119): 103. Пор.: **Коль сладка гортѡни моѡмѡ словеса твоѡ.**

¹³ Сковорода має на думці слова: **Ѣсть пѣть, иже мнѣтса чловѣкѡмъ правъ быти, послѣднѡа же ѣгѡ прихѡдѡтъ во нѡд ѡда** (Книга Притч Соломоновых 14: 12).

¹⁴ Лат. *prospectivus* – ‘видноколо’.

¹⁵ Див. прим. 39 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁶ Парафраза Апокаліпсису 1: 18. Пор.: **и вѣхъ мѣртвъ, и сѣ, живъ ѣсмь.**

¹⁷ Книга Псалмів 144 (145): 9.

¹⁸ Піррон (гр. *Πύρρων*) (бл. 360–270 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник скептичної школи. Як свідчив Діоген Лаертій (IX, 69, 107), його послідовників називали “пірронівцями” (за ім’ям їхнього зверхника), а також “апоретиками”, “скептиками”, “ефектиками” й “зететиками” – за основними принципами їхньої науки. Зрештою, усі ці принципи зводяться до того, що треба утримуватися від суджень, і це принесе спокій [див.: *Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.* – Москва, 1979. – С. 381, 393]. Сам Піррон нічого не писав. Про його науку докладно знаємо з трактату Секста Емпірика «Пірронові засади» [див.: *Секст Эмпирик. Сочинения: В 2 т.* – Москва, 1976. – Т. 2. – С. 207–380].

¹⁹ Якийсь філософ відлущував чоловіка, котрий, щоб довести, що рух є, став ходити. Діоген Лаертій (VI, 39) свідчив, що так робив кінік Діоген: “...коли хтось стверджував, що руху нема, він звівся й почав ходити” [*Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.* – Москва, 1979. – С. 246]. Те саме в Секста Емпірика (Проти фізиків, II, 68–69): “...один зі старих кініків [Діоген] на силлогістичні міркування, спрямовані на заперечення руху, нічого не відповів, але встав і пройшовся, оприявнюючи тим самим глупоту софістів” [*Секст Эмпирик. Сочинения: В 2 т.* – Москва, 1976. – Т. 1. – С. 327–328].

²⁰ Фразу **въ потѡпѣ вѡдъ многѡхъ** узято з Книги Псалмів 31 (32): 6.

²¹ Пор.: “Їхав на обід, але й вечері не застав” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 192].

²² Пор.: “Хто спішить, той людей смішить” [*Номис, № 5581; Франко, № 24709*]; “Поспішиш – людей насмішиш” [*Франко, № 21036; Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 530*].

²³ Див. прим. 177 до діалогу «Наркісс».

²⁴ Див.: Євангелія від св. Матвія 7: 26–27.

²⁵ Неточна цитата з Дій св. апостолів 2: 4. Пор.: **начѡша глагѡлати їнѡими ѡзыки.**

²⁶ Парафраза Книги Псалмів 44 (45): 2. Пор.: **Шрыгнѡ сердце моѡ слово вѡго, глагѡлю ѡзъ дѣла моѡ црѣви: ѡзыкъ моѡ трѡстъ книжника скорописца.**

²⁷ Образ книжника-скорописця зринав, зокрема, тоді, як мова заходила про богодухновенність Святого Письма. Біблійні книги, зазначав, наприклад, Георгій Кониський,

“словом Божиим и Богодухновенным Писанием потому называются, что Дух Святыи вдохнул оныя пророком и апостолом, и язык их (как о себѣ пророк Давид написал) был *трость*, то есть перо книжника *скорописца* самого Бога” [Кониський Г. Слово в недѣлю Великаго поста // Собрание сочинений Георгія Конисскаго, архієпископа Бѣлорусскаго. – Санкт-Петербург, 1835. – Ч. 1. – С. 96].

²⁸ Неточна цитата з Книги пророка Єремїї 17: 9. Пор.: **Глѣвоко̀ сѣрдце (человѣкѣ) пѣче всѣхъ, ѿ человекѣкъ ѣсть.**

²⁹ Парафраза Книги пророка Ісаї 57: 20. Пор.: **Непрѣведнїи же возводнѣются.**

³⁰ Книга Псалмів 106 (107): 26.

³¹ Книга Йова 22: 16.

³² Можливо, Сковорода має на думці слова: **всѣ вкѣпѣ погнѣнѣтъ** (Книга пророка Ісаї 31: 3).

³³ Книга пророка Ісаї 40: 6.

³⁴ “Сноп травы” – це 414-та емблема зі збірки «Symbola et emblemata» під назвою «Связка сѣна» (підпис: “Се все тѣло. Кромѣ сѣна нѣтъ ничего. Тако всякая плотъ. Нос *omnis caro*”) [Емвлемы и смволы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 104–105].

³⁵ Парафраза Книги пророка Ісаї 61: 3. Пор.: **дѣти плачѣщымъ сѣиоу слава въмѣстѣ пѣнеа, помѣзанїе весѣла плачѣщымъ.**

³⁶ Книга пророка Ісаї 35: 6.

³⁷ Парафраза Книги пророка Ісаї 26: 19. Пор.: **Воскрѣснѣтъ мѣртвїи ѿ востанѣтъ.**

³⁸ Книга пророка Єремїї 13: 17.

³⁹ Книга пророка Михея 7: 17.

⁴⁰ Послання св. ап. Павла до ефесян 5: 14.

⁴¹ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **огнь ѿ жѣлеа, ѿ дѣхъ вѣренъ чѣсть чѣши ѿхъ** (Книга Псалмів 10 (11): 6).

⁴² Неточна цитата з Книги Псалмів 87 (88): 6. Пор.: **ѿкъ ѿзвенїи спѣшїи во грѣбѣ.**

⁴³ Римування чужих та питомих слів на взір “Ной :: гной” у старій Україні належало до улюблених школярських грашок [див.: *Чижевський Д. І.* Історія української літератури. – Київ, 2003. – С. 369].

⁴⁴ Книга пророка Ісаї 26: 19.

⁴⁵ Див.: Дїї св. апостолів 9: 32–35.

⁴⁶ Сковорода має на думці слова: **тавіта, ѿже сказѣма глѣблетса сѣрна** (Дїї св. апостолів 9: 36). Образ Тавіти зазвичай зринав у ході розгортання “воскресенського” мотиву, як-от в Івана Величковського: “Внезапу Тавиѣу мертву воскрешает / и сим чудом в вѣрѣ народ утверждает” [Величковський І. Твори. – Київ, 1972. – С. 134].

⁴⁷ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 26: 19. Пор.: **востанѣтъ ѿже во грѣбѣхъ.**

⁴⁸ Парафраза Апокаліпсису 11: 10. Пор.: **И живѣшїи на землїи возрѣдѣются ѿ воскресѣтъ.** Див. також: **ѿ возрѣдѣются ѿже на землїи** (Книга пророка Ісаї 26: 19).

⁴⁹ Трохи неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 30: 23. Останнє слово має форму: **человѣка.**

⁵⁰ “Радїсна звїстка” (гр.). В «Учительній Євангелїї» 1637 р. це слово потрактоване так: “Євангелїе ест слово грецкое, по-славенску выкладается ‘благовѣстїе’, а нашим языком руским ‘доброе ознаименение’ або ‘добрая вѣсть’” [Євангелїе учительное. – Київ, 1637. – С. 827].

⁵¹ Історїю Навала див.: Перша книга царств 25: 1–42. Навал постає жорстоким, злим і грубим чоловіком. При тому в тексті Біблїї спеціально підкреслено, що його ім’я цілком відповідає його ж таки вдачі: “Навал ім’я йому, і глупота (*nəbālāh*) з ним” (Перша книга

царств 25: 25). Слово *nābāl* означає “дурний”, “поганий” [The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon. – Peabody, Mass., 1999. – P. 614–615; The Interpreter’s Dictionary of the Bible. – Nashville, 1989. – Vol. 3. – P. 491] (див., наприклад: П’ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 32: 6); “низький” за суспільним становищем, “той, що діє безчесно”; “нікчема”, “нечестивець”, “безумець”, тобто той, чії думки та слова спрямовані проти Бога (див.: Книга Йова 2: 10; Книга Псалмів 13 (14): 1 та ін.). Скворода тлумачить це ім’я, спираючись, найімовірніше, на Септуагінту й Вульгату, де воно подане різними словами зі значенням “дурний, нерозумний”. Наприклад, слово *nəbālāh* з Першої книги царств 25: 25 у Септуагінті перекладено як *ἄφροσύνη*, у Вульгаті – *stultitia*. Щоправда, ужитого Сквородою слова *ἄμωσος* у Септуагінті, здається, нема.

⁵² Дурний, тупий (лат.).

⁵³ Гр. *φιλόσοφος* – ‘той, хто любить мудрість’. Як свідчив Діоген Лаертій (I, 12), “філософію філософією, а себе філософом уперше став називати Піфагор” [Діоген Лаертський. О життя, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 66]. Слід сказати, що в Україні часів бароко любов до мудрості поставала, зрештою, не чим іншим, як любов’ю до Бога, адже, як казав іще Іван Дамаскин у своїй «Діалектиці», справжньою Мудрістю є Бог [див.: Йоана Дамаскина діалектика, або логіка // Пам’ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. – Київ, 1988. – С. 126; див. про це: *Tatarkiewicz W. Historia filozofii. – Warszawa, 1970. – T. 1. – S. 162*]. Отже, філософ – це той, хто любить Бога. Як зазначав, наприклад, Іоаникій Галятовський у другому казанні на пошану Івана Богослова: “Святыи апостол Іоан маєт в себѣ філософію, любов мудрости, и єст філософ, любячий мудрость, бо любил он Мудрость Бозскую, Христа, Збавителя нашего...” [Галятовський І. Ключ разумѣнія. – Львів, 1665. – Арк. 455 (зв.); докладніше див. про це: *Ушкалов Л. “Бо ж любив він Мудрість Божу” // Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків, 1999. – С. 121–134*]. Варто зазначити, що в середньовічній традиції поетів часто називали *sophista* або *sophus* [див.: *Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Переклав з нім. Анатолій Онишко. – Львів, 2007. – С. 233*].

⁵⁴ Отожднення поета й пророка особливо помітне в римській традиції, де поета називали *vates* – ‘провісник’.

⁵⁵ Пор.: “Орел орла плодить, а сова сову родить” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 291]; “Свинья не родит бобра, а сова не высиживает орла” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 722]. Орел протиставляється сові і в класичній літературі: досить пригадати хоч би одну з епіграм Марціала (Епіграми, X, 100, 4) [див.: *Марк Валерий Марциал. Эпиграммы / Пер. с лат. Ф. Петровского. – Москва, 1968. – С. 311*], добре знану в старій Україні [див., зокрема: *Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1979. – Т. 1. – С. 453*].

⁵⁶ Гр. *ποιητής* означає “творець”. Феофан Прокопович у своїй поециці пояснював його так: “...Слова поет, поема й поезія походять від грецького слова *ποιέω*, що означає ‘творити’ чи ‘вигадувати’, звідси й поета, якби так було заведено, сміло можна було б назвати ‘творцем’, ‘вигадником’ чи ‘наслідувачем’. Адже вигадувати чи змальовувати – значить наслідувати ту річ, чий відбиток, або подоба, змальовується” [Prokopowicz Th. De arte poetica libri III ad usum et institutionem studiosae iuventutis roxolanae. Dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohileana. Anno Domini 1705. – Mohiloviae, 1786. – P. 13]. Поет і пророк у свідомості старих українських письменників прямо корелювали. Наприклад, у курсі «Liber artis poeticae» (1637 р.) сказано: “поети – тлумачі слів і помислів Бога, вони розкривають їхню суть, учать людей священнодіянню і богопоклонінню: завдяки поетам

смертні навчаються всілякому добру” [Крекомень В. І. Київська поетика 1637 року // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. – Київ, 1981. – С. 126].

⁵⁷ Див. прим. 97 до циклу «Басни Харківські».

⁵⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *Скѣрныхъ же ѿ бѣвѣныхъ бѣсней ѿрицаѣса, ѿвѣдый же себѣ ко блгоучѣтїю* (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 4: 7).

⁵⁹ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 24: 28. Пор.: *ѿдѣже во ѿще вѣдетъ трѣпъ, тѣмш соверѣтса ѱрлї.* Див. також: *ѿдѣже тѣло, тѣмш соверѣтса ѿ ѱрлї* (Євангелія від св. Луки 17: 37).

⁶⁰ Див. прим. 19 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

⁶¹ Сковорода має на думці Біблію, алегорично витлумачуючи сюжет про Маріам із 12-ої глави Четвертої книги Мойсеевої: Числа.

⁶² Див.: Книга Суддів 12: 6.

⁶³ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 10: 24. Пор.: *докѣлѣ дѣшы нашѣ взѣмѣши.*

⁶⁴ Див. 19-у байку Сковороди «Нетопыр и два птенца – Горлицын и Голубинин».

⁶⁵ Можливо, це парафраза Четвертої книги Мойсеевої: Числа 24: 5. Пор.: *кѣль доврї добли твѣи, ѿквѣ, ѿ кѣцы твоѣ, ѿлю.*

⁶⁶ Дзеркало було улюбленим образом українських барокових письменників, зокрема Кирила Ставровського, Мелетія Смотрицького, Іоанікія Галатовського, Антонія Радивиловського, Симеона Полоцького, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Дмитра Туптала, Стефана Яворського, Івана Максимовича, Михайла Козачинського, Феофілакта Лопатинського, Феофана Прокоповича, Йоасафа Кроковського, Паїсія Величковського та інших. Його рясно вживали передовсім у ході богословських тлумачень таїнства святої євхаристії: Христос є цілим під особою хліба в цілій гостії й цілий у цюнайменшій її частинці так само, як обличчя людини є цілим у цілому дзеркалі та в кожній окремій частинці, коли дзеркало розлітається на друзки. Саме в цьому сенсі Сковорода вживає “дзеркальну” символіку в своїй ранній латиномовній поезії «Про святу вечерю, або Про вічність» («De sacra caena, seu aeternitate»). Крім того, за допомогою цього образу Сковорода пробує окреслити ество матерії, “істинного чоловіка” та Біблії, котрі відбивають Божу Премудрість так само, як частинки розбитого дзеркала – людське обличчя. Зрештою, *дзеркало* багато важить для Сковороди й тоді, коли мова заходить про ідею самопізнання.

⁶⁷ Образ дзеркала як *ніщоти*, здатної породжувати примари суцього, робить його міцно прив’язаним до “ванітативного” мотиву [пор.: *Hernas Cz. Varok. – Warszawa, 1980. – S. 86; докладніше див.: Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – С. 53–68*]. Власне кажучи, пишно вбрана панночка, яка милується собою перед дзеркалом, – це усталена барокова емблема самої марноти [див.: *Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. XXI*].

⁶⁸ Див. прим. 1 до діалогу «Наркісс».

⁶⁹ Євангелія від св. Луки 19: 9.

⁷⁰ Сковорода має на думці слова: *Ѳко рѣгѣвѣеєса ѱтцѣ ѿ досаждѣющѣє старѣстїи мѣтѣрни, да ѿстѣргнѣтъ ѿ вѣрѣноє ѿ дѣврїѣ* (Книга Притч Соломонових 30: 17).

⁷¹ Неточна цитата з Книги Ісуса, сина Сирахового 43: 12. Пор.: *сѣмѣ прѣкрѣсна сїѣнїемѣ своїиѣ.*

⁷² Можливо, Сковорода має на думці приказку: “Ні к селу, ні к городу” [Номис, № 7650]; “Ни к селу, ни к городу” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 637].

⁷³ Фраза *благокрѣгла лѣка ѿблѣкѣвъ* зринає в Книзі Премудрості Соломонової 5: 21.

⁷⁴ Див. прим. 92 до циклу «Сад божественных гѣсней».

⁷⁵ Пор.: “Боязливого сына мати не плаче” [Номис, № 9294]. Сковорода любив повторювати цю приказку, мавши на думці передовсім *богобоязливість* – чесноту, яка обіймає дуже високий щабель у християнській ієрархії вартостей. Скажімо, Касіян Сакович уважав “боязнь Божюю” за першу серед таких чеснот християнина, як “трезвость”, “чуйность”, “статечность”, “чистость” [див.: Сакович К. Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного // *Титов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 49]. Тим часом Пантелеймон Кульчицький розглядав її у низці так званих “моральних” чеснот [див.: *Kulczycki P. Treść theologiczney nauki obyczaunej.* – Poznań, 1787. – S. 152], хоч, як правило, і філософи [див.: *Козачинский М.* Книга третья. Нравственная философия, или Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – Киев, 1987. – С. 375–404], і богослови [див.: *Начатки догмато-нравоучительного богословия.* – Почаїв, 1770. – С. 25] розташовували на цьому щаблі тільки *розважливість, мужність, поміркованість та справедливість.* Іноді богобоязливість ставили навіть побіч “богословських” чеснот: *віри, надії та любові.* Наприклад, Антоній Радивилівський казав: “Кто маєт познанє себе самого, таковий боязнь Божію, любов, вѣру, надѣю и инши цноты заховати может...” [Радивилівський А. Огородок Маріи Богородицы. – Київ, 1676. – С. 623].

⁷⁶ Лія – старша донька Лавана, яка мала слабкі очі (див.: Перша книга Мойсеєва: Буття 29: 16), протиставлена тут “вельми вродливий з обличчя” Ревеці (Перша книга Мойсеєва: Буття 24: 16) – сестрі Лавана, майбутній дружині Ісаака й матері Ісава та Якова. Джерело, до якого вона зійшла, в символічному сенсі означало Божу Премудрість, “сходження вниз до якої ріврозначне сходженню вгору” (*Філон Олександрійський.* Про нащадків Каїна, 136) [Філон Александрійский. Толкования Ветхого Завета. – Москва, 2002. – С. 280–281]. Крім того, слабка на очі Лія протиставлена тут Клеопі та Луці, яким “відкрилися очі” пізнати Христа (див.: Євангелія від св. Луки 24: 30–31).

⁷⁷ Пор. із приказкою: “Сліпій курці усе пшениця” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 542].

⁷⁸ Сковорода говорить тут про пізнання як про рух від чуттєвого до розумового. Старі українські письменники та богослови зазвичай розв’язували це питання так: “Дух нѣсть видим плотскими очима. Ум паки не может умствовать духа, развѣ во образѣх чювством подлагаемых. Тако бо глаголет князь всѣх любомудрцев: ‘Не может быти в умѣ, аже не быше в коєм-любо чювствѣ...’” [Полоцький С. Жезл правлення, утвердження, наказанія и казненія. – Москва, 1667. – Арк. 120]. А Стефан Яворський спеціально наголошував: “Ничтоже бывает во умѣ, аще не прежде будет в чувствѣ, якоже философія учит и самим искусом познаваем сію истину. Вся бо, яже во умѣ имамы, быша прежде в чувствѣ нѣкоем, или в чувствѣ видѣнія, или слышанія, или уханія, вкушенія, осязанія и просто рещи: чувства суть аки нѣкия врата, имиже входит во ум всяко познаваемо” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 77–78].

⁷⁹ У Книзі Премудрості Соломонової 5: 21 є фраза *благокръ́гла лѣ́ка ѡ́блѣкѡ́въ.*

⁸⁰ Сковорода говорить тут про знаковий характер чуттєвих образів, коли вони стають, як казав Стефан Яворський, “знаменієм” присуцїя вещи”. Наприклад, “дым єсть знаменіє присуцаго огня, аще и невидимаго. Воздыханіє єсть знаменіє печали присуца, аще и невидимыя. Движеніє жилы в руках єсть знаменіє здравія или скорби, и прочая тѣм подобная” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 433].

⁸¹ Фраза *праволѣчныя стрѣлы* зринає в Книзі Премудрості Соломонової 5: 21.

⁸² Лат. *observator* – ‘спостерігач’.

⁸³ Книга пророка Аввакума 2: 1.

⁸⁴ Пор.: “Аввакум не кум...”; “Того ж кума, Аввакума” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 108, 855].

⁸⁵ Сковорода має на думці слова: *На стражи моєї стѣнѣ, и възидѣ на каменѣ, и посмотри ѣже видѣти, что возглетъ во мнѣ и что шѣвѣцѣю на ѡбличѣніе моє* (Книга пророка Аввакума 2: 1).

⁸⁶ Послання св. ап. Павла до ефесян 5: 14.

⁸⁷ Євангелія від св. Луки 2: 15.

⁸⁸ Євангелія від св. Івана 21: 3.

⁸⁹ Напевно, Сковорода має тут на думці іронічні приказки на взір: “Пішов дід на жебри, та не мав у що хліба класти” [Франко, № 9603].

⁹⁰ Рібенсдорф – німецька колонія, заснована 1765 р. вихідцями з Віттенберга за 5–6 верст на північний схід від Острогозька та за 3 версти від слободи Таволзької на протилежному березі річки Тиха Сосна.

⁹¹ Євангелія від св. Матвія 11: 25.

⁹² Пор.: “Не місце чоловіка красить, а чоловік місце” [Номис, № 955].

⁹³ Парафраза Третьої книги Мойсеевої: Левит 10: 9. Пор.: *віна и сїкѣра не пійте*.

⁹⁴ Про “мантію”, тобто мілоць (овечу шкуру), Іллі йдеться у Третій книзі царств 19: 19 та в Четвертій книзі царств 2: 8, 13–14.

⁹⁵ Сковорода має на думці слова: *Сїѣ гїетъ гдѣ ко мнѣ: иди и стѣжи сѣвѣ чресленникъ льнѣный и препояши того на чреслахъ твоихъ* (Книга пророка Єремії 13: 1).

⁹⁶ Про це йдеться у 40–42 главах Книги пророка Єзекіїла.

⁹⁷ Див.: Книга пророка Даниїла 9: 24–27.

⁹⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *сѣлѣ єси на прѣболѣ, сѣдай правдѣ* (Книга Псалмів 9: 5).

⁹⁹ Мабуть, Сковорода має на думці слова: *вѣ солнцѣ положи селѣніе своє* (Книга Псалмів 18 (19): 5).

¹⁰⁰ Сковорода має на думці слова: *И стѣ солнце и лѣна вѣ стоѣнїи* (Книга Ісуса Навина 10: 13).

¹⁰¹ Сковорода має на думці слова: *запрети вѣтрѣ и волнѣию воднобїи* (Євангелія від св. Луки 8: 24). Див. також: Євангелія від св. Матвія 8: 26; Євангелія від св. Марка 4: 39.

¹⁰² Книга Екклезіястова 1: 2.

¹⁰³ Сковорода цитує початкові рядки російського канта, який з’явився десь у 1720-х рр. і був дуже популярний і тоді, і перегадом: “Буря море раздымает, / А ветр волны подымает: / Сверху небо потемнело, / Кругом море почернело, / Почернело. / В полдни будто в полуночи, / Слепило мраком очи: / Одна молнья-свет мелькает, / Туча с громом наступает. / Наступает...” [див.: Русская литература XVIII века, 1700–1775: Хрестоматия / Сост. В. А. Западов. – Москва, 1979. – С. 22–23]. Чому він називає цю пісню “гамаліївською”, сказати важко.

¹⁰⁴ Фраза *праволѣчныя стрѣлы* *мибїнїны* зринає в Книзі Премудрості Соломонової 5: 21.

¹⁰⁵ Книга Екклесіястова 1: 2.

¹⁰⁶ Фразу “Без солі та оцту” (“Без соли и уксуса”) здавна використовують кулінари, коли йдеться про відповідний спосіб приготування страв.

¹⁰⁷ Пор.: “Ехал в Казань, а заехал в Рязань” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 449].

¹⁰⁸ Книга пророка Ісаї 60: 1.

¹⁰⁹ Книга пророка Ісаї 60: 2.

¹¹⁰ Книга пророка Ісаї 60: 2.

¹¹¹ Можливо, Скворода має на думці сюжет Езопової байки «Півень та перлина».

¹¹² Амбра (італ. *ambra*, франц. *ambre*) – пахощі, один із трьох основних видів коагульованої смоли. Феофан Прокопович характеризував його так: “Амбра – це арабський медикамент, що являє собою жирний субстрат. Вона звичайно знаходиться в Індійському чи Ефіопському морі і на їх берегах, дуже пахуча й дуже дорога, дуже густа... Кажуть, що вона витікає з якихось джерел, але кинута в море й піднята високо в повітря згущується й коагулюється” [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 484].

¹¹³ Лат. *umbra* – ‘тінь’. Це слово в старій Україні було, зокрема, складником “театральної” метафори, адже деякі сцени в шкільному театрі подавали тінями, чи, як тоді казали, “рег умбра” [див.: Ерцић В. Мануил (Михаил) Козачинский і ьогова Траєдокомедија. – Нови Сад; Београд, 1980. – С. 262].

¹¹⁴ Пор. з народним прислів’ям: “З цим і останній розум загубиш” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 400].

¹¹⁵ Євангелія від св. Івана 5: 7.

¹¹⁶ Гасло “Пізнай себе” Скворода ототожнює з біблійним **владнє севє** (Перша книга Мойсеєва: Буття 31: 24), **испытанє севє** (Книга Ісуса, сина Сирахового 18: 20) тощо.

¹¹⁷ Парафраза Євангелії від св. Луки 4: 23. Пор.: **врачѣ, изцѣлиса самѣ**. Цей вислів став народною приказкою. Пор.: “Врачу, ізціли ся сам!” [Франко, № 4138].

¹¹⁸ Див. прим. 16 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

¹¹⁹ Ідеться про “сьоме чудо світу” – велетенський маяк на острофі Фарос біля Олександрії, що його збудував кнідський архітектор Сострат [див.: *Замаровський В.* Сім чудес світу: художні нариси. – Київ, 1979. – С. 257–282].

¹²⁰ Книга Ісуса, сина Сирахового 6: 14.

¹²¹ Пор.: “В чужім оці порошинку бачиш, а в своїм і поліна не помічаєш” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 522]; “В чужом глазу порошина велик сучец; в своем и бревна не видать” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 465].

¹²² Парафраза Другої книги Мойсеєвої: Вихід 15: 10. Пор.: **погрѣзѣша ѣкѣ олово въ водѣ сѣлнѣй**.

¹²³ Див. прим. 459 до діалогу «Симфонія, нареченная Книга Асхань».

¹²⁴ Книга Псалмів 140 (141): 10.

¹²⁵ Парафраза Євангелії від св. Луки 8: 38–39. Пор.: **Ѡпѣсти же єго іисъ, гла: возвратиса въ добу твою и повѣдай, єлика ти сотвори бѣъ**.

¹²⁶ Скворода має на думці слова: **Бѣсть же идѣщимъ намъ на молитвѣ, отрковница нѣкаа иидѣша дѣхъ пытиивъ срѣте насъ, ѣже стѣжаніе много дааше господѣмъ своимъ водѣвѣщи** (Дії св. апостолів 16: 16).

¹²⁷ Скворода має на думці слова: **кѣпнѣ же и прѣздны оучитса ѡбходити домы, не тобію же прѣздны, но и владѣвы и ѡплазѣвы, глаголющыа, ѣже не подовѣтѣ** (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 5: 13).

¹²⁸ Очевидно, Скворода має на думці слова: **просвѣтитѣ севѣ свѣтъ вѣдѣніа** (Книга пророка Осії 10: 12).

¹²⁹ Сковорода має на думці слова: **Или́ кáа жєнà ии́зци дєсáть дрáхмиъ, áще погѣвѣтъ дрáхмиъ є́динъ, не вжигáетъ ли свѣтѣинника, и пометѣтъ хрáминъ, и ищѣтъ прилѣжнѡ, дѡндеже ѡврáщѣтъ** (Євангелія від св. Луки 15: 8).

¹³⁰ Книга пророка Аввакума 2: 1.

¹³¹ Пор. з народною приказкою: “Пізнай себе, буде з тебе” [Франко, № 20310], – що її Яків Головацький узяв перегадомом за свій девіз [див.: *Дашкевич Н. П.* Отзѣвъ о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» // Отчет о двадцать девятом присуждении наград графа Уварова. Приложение к LIX-му тому Записок Императорской академии наук. – № 1. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 130 (прим.); про це: *Ушкалов Л.* Сковорода та Україна // *Ушкалов Л.* Есеї про українське бароко. – Київ, 2006. – С. 133–161]. Є й російські приказки: “Знай себя, и того будет с тебя”; “Знай себя, и будет с тебя” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 620].

¹³² Книга пророка Єремїї 4: 25.

¹³³ Мабуть, це парафраза Книги Псалмів 36 (37): 25. Пор.: **и́ не вѣдѣхъ прѣвнника.**

¹³⁴ Сковорода має на думці слова: **всáкъ чєловѣкъ лѡжь** (Книга Псалмів 115 (116): 2).

¹³⁵ Див. прим. 161 до діалогу «Наркїсс».

¹³⁶ Дієн Синопський (гр. *Διογένης Σινωπέυς*) (412–323 рр. до н. е.) – славетний давньогрецький філософ-кінік, добре знаний у старій Україні. Недаром історії чи загадки про Дієгена є в таких різножанрових книжках, як «Юстифікація невинності» Мелетія Смотрицького [див.: *Smotryc'kyj M.* Iustificacia niewinności. – S. l., 1923. – К. 4 (v.)], «Вършѣ на жалосный погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича [див.: *Сакович К.* Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного // *Титов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в.: Всєзбїрка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 43], «Євхаристерїон» Софронїя Почаського [див.: *Почаський С.* *Εὐχαριστήριον*, албо Вдячність ясне превелебнѣйшому в Христѣ его милости господину отцу кир Петру Могилѣ // *Титов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в.: Всєзбїрка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 296], «Огородок Марїи Богородицы» та «Вънец Христов» Антонїя Радивиловського [див.: *Радивиловський А.* Огородок Марїи Богородицы. – Київ, 1676. – С. 469; *Радивиловський А.* Вънец Христов. – Київ, 1688. – Арк. 151–151 (зв.), 255, 367, 370, 480], «Вечеря душевная» Симеона Полоцького [див.: *Полоцький С.* Вечеря душевная. – Москва, 1681. – Арк. 113 (друга пагін.)], «Алфавит» і «Театрон» Івана Максимовича [див.: *Максимович І.* Алфавит собранный, риѣмами сложенный. – Чернігів, 1705. – Арк. 112–113 (зв.); *Максимович І.* *Θέατρον*, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 311, 345, 404 (зв.)], «Сѣмя слова Божїя» [див.: *Сѣмя слова Божїя.* – Почаїв, 1772. – С. 437] тощо.

¹³⁷ Сковорода поєднує тут два сюжети, що їх розповідав про Дієгена доксограф Дієн Лаерцій: історію про те, як Дієн серед білого дня ходив з ліхтарем, кажучи: “Шукаю людину” (VI, 41), – та оповідку про те, як Дієн, снідаючи якось на майдані, відповів людям, котрі обїзвали його собакою: “Це ви собаки, тому що з’юрмилися біля мого сніданку” (VI, 61) [див.: *Диоген Лаэртский.* О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 246–247, 263]. Вислів “Шукаю людину” (“*Nominem quaero*”) приписують також Езопові: “Коли з рабів у домі був Езоп один, / Хазяїн наказав йому обїд зварить. / У хаті не було вогню. Тож він / Став бігати по сусїдах, жару взяти десь. / Небавом роздобув і повернув назад; / Щоб скоротити шлях, через майдан подавсь. / Аж тут гукнув якийсь Базїка з натовпу: / “Чому, Езопе, ходиш вдень з вогнем?” Мудрець /

На те: 'Шукаю чоловіка!...' [Федр. Байки / Упорядкування, передмова, переклад та примітки Володимира Литвинова. – Київ, 1986. – С. 70].

¹³⁸ Євангелія від св. Матвія 15: 26; Євангелія від св. Марка 7: 27.

¹³⁹ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Івана 1: 12. Пор.: *дадє ѿмъ ѡбласть члвчмъ вѣѣмъ быти*.

¹⁴⁰ Натяк на байку «Про собаку зажерливість». Див. прим. 161 до діалогу «Наркісс».

¹⁴¹ Див. прим. 108 до циклу «Басни Харківські».

¹⁴² Див. прим. 79 до циклу «Басни Харківські».

¹⁴³ Парафраза Книги пророка Ісаї 6: 10. Пор.: *ѡдебелѣ во сѣрдце людїи сїхъ, ѿ ѡшїи ма своїи тѣжкѡ слышаша*. Іван Леванда коментував цей вірш так: “Жалується на нас Дух Святий и говорит: ‘Одебелѣ сердце людей сих, и ушима тяжко слышаша необрѣзании сердцы и ушеса’. И что ж се за уши, которыя Дух Святий называет необрѣзанными? Уши нечистыя, уши набитыя полно похотѣми так, как гноем, уши глухія для Бога, короче сказать, уши наши” [Леванда І. Слова и рѣчи. – Санкт-Петербург, 1821. – Ч. 2. – С. 12–13].

¹⁴⁴ Скворода має на думці слова: *погрѣзѡша ѡкѡ ѡлово вѣ водѣ сѣлнѣи* (Друга книга Мойсеєва: Вихід 15: 10). Пор. народну приказку: “Тыжже, як олово” [Франко, № 30866].

¹⁴⁵ Скворода має на думці слова: *Блжєнъ мѡжъ, ѡже не ѡде на свѣтѣ нечєстївѡхъ, ѿ на пѣтї грѣшнѡхъ не стѣ, ѿ на сѣдѣлїи гѣвїтелєи не сѣде* (Книга Псалмів 1: 1).

¹⁴⁶ Книга Псалмів 4: 4.

¹⁴⁷ Тобто Сфінкса. Див. прим. 19 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

¹⁴⁸ Скворода має на думці Самсонову загадку: *ѡ ѡдѣцагѡ ѡдѡмоє ѡзыде, ѿ ѡ крѣпкагѡ ѡзыде слѣдкоє* (Книга Суддів 14: 14).

¹⁴⁹ Див. прим. 217 до діалогу «Кольцо».

¹⁵⁰ Пор.: “Не міхом полохає” [Номис, № 4327]; “Налякав міх – і торби страшно!”; “Кого міх налякає, тому й торба не дасть спати” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 470].

¹⁵¹ “З мухи слона” (лат.). Цю приказку наводить, зокрема, Лукіан [див.: Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Вид. 2-е, перер. і доп. – Київ, 1975. – С. 241] у своїй «Похвалі мусі» (12): “Але я закінчую свою промову, хоч іще багато чого міг би сказати, – щоб хто-небудь не подумав, що я, як каже приказка, роблю з мухи слона” [Лукіан из Самосаты. Избранная проза. – Москва, 1991. – С. 173]. Володимир Даль також подавав її у своїй збірці: “Из мухи делает слона” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 734].

¹⁵² “З нужника – жертovníк” (лат.). Схожі слова є в Цицеронівій промові «На захист Планція» (XL. 95). Еразм Роттердамський подає цю приказку у своїх «Адагіях» (IV. 5. 94) у такій формі: “Ex cloaca facere arcem”.

¹⁵³ Книга пророка Ісаї 38: 14.

¹⁵⁴ Парафраза Книги Притч Соломонових 30: 17. Пор.: *Ѧко рѣгѡючєєє ѡчѣдѣ... да ѡсторѣнѣтѣ Ѧ вранѡє*.

¹⁵⁵ Мабуть, Скворода коротко переказує тут 72–77 рядки послання Горация «До Мecenата». У перекладі Андрія Содомори вони звучать так: “Хай би спитав мене римський народ, чому не тримаюсь / Звичних для римлян засад, не ходжу попід портики звичні, / Чом не спішу я до того, що всі, не того й уникаю, – / Я відповім, як-то хворому левові мовила в байці / Хитра лисиця: “Тому що сліди мене надто лякають: / Всі, бач, до

тебе ведуть, а від тебе – ні одного сліду” [Квінт Горацій Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 179].

¹⁵⁶ На думку Миколи Сиваченка [див.: Сиваченко М. До історії української пареміографії: Г. С. Сковорода // Сиваченко М. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – Київ, 1974. – С. 28], Сковорода цитує тут (трохи скоротивши) російське прислів'я, чийми українськими відповідниками є: “Людей ся радь, а свій розум май” [Франко, № 16898]; “Людей слухай, а свій розум май”; “На людей складайся, розуму ж тримайся”; “Людей питай, а свій розум май” [Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 321–322].

¹⁵⁷ Фразу *на торжннцхъ ѿ на стѣгнахъ* узято з Писні над піснями 3: 2.

¹⁵⁸ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 12: 2.

¹⁵⁹ Книга Псалмів 141 (142): 5.

¹⁶⁰ Книга пророка Захарії 12: 10; Євангелія від св. Івана 19: 37.

¹⁶¹ Євангелія від св. Івана 19: 36.

¹⁶² Книга пророка Ісаї 53: 8.

¹⁶³ Див.: Книга пророка Даниїла 3: 1.

¹⁶⁴ Пор. фразу із царської грамоти до мешканців Білгорода, де їм було сказано, щоб вони “личин на себя не накладывали, и кобылок бѣсовских...” [Лебедев А. О борьбе духовных властей епархии белгородской с суевериями // Киевская старина. – 1890. – Т. XXVIII. – Янв. – С. 2]. Сковорода тлумачив *маску* як метонімію оманливої зовнішності, підступну шкаралушу речей. На думку Ришарда Лужного, розуміння світу як “маски”, котра приховує “єство речей”, є “фундаментальною” ідеєю Сковороди [див.: *Liżny R. Teodysea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schütrumpf. – München, 1983. – Vol. 2. – S. 104]. Справді-бо, наш філософ універсалізує стару богословську настанову, згідно з якою маска виказує своє диявольське підложжя закоріненістю в поганських звичаях. “Иные, – писав, наприклад, Інокентій Гізель про празник на пошану Коляди, – лица своя и всю красоту человеческого, по образу и по подобію Божію сотворенную, нѣкими лярвами, или страшилами, на дѣволскій образ пристроенными, закрывают, страшаше и утѣшающе людѣй, Творца же и Зиждителя своего укаряюще и аки бы не доволствующе или мерзящесе твореніем руку его” [Синописі, или Краткое собраніе от разных лѣтописцев о началѣ славяно-россійскаго народа // Українська література XVII ст. – Київ, 1987. – С. 175; пор.: *Туптало Д. Лѣтопись // Сочиненія святого Димитрія, митрополіта Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1842. – Ч. 4. – С. 657]. Так само неприхильно старі українські богослови поцінювали й маски, що їх використовували під час “латинських” карнавалів [див., наприклад: Номоканон, си ест Законоправилник. – Київ, 1629. – С. 38].**

¹⁶⁵ Друга книга царств 22: 12.

¹⁶⁶ Пісня над піснями 2: 9. *Сей* означає тут Христа.

¹⁶⁷ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 1: 26. Пор.: *посредѣ же всѣхъ стоїтъ, єгѣже въ не вѣстє.*

¹⁶⁸ Заклик *слѣши, їлю* чотири рази звучить у П'ятій книзі Мойсеевій: Повторення Закону: 5: 1; 6: 4; 9: 1; 27: 9.

¹⁶⁹ П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 6: 15.

¹⁷⁰ Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 48.

¹⁷¹ Книга пророка Ісаї 40: 6.

¹⁷² Парафраза або Книги Еклезіястової 2: 14 (пор.: *мѣдрагѡ ѡчи єгѡ* во *главѣ єгѡ*, а *везѣмный* во *тмѣ хѡдитъ*), або Книги Притч Соломонових 17: 24 (пор.: *Лицѣ рлзѣмно мѣжа прѣмѣдра, ѡчи же везѣмнагѡ на концѣхъ земли*).

¹⁷³ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 17: 24. Пор.: *ѡчи же везѣмнагѡ на концѣхъ земли*.

¹⁷⁴ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 3: 15. Пор.: *тѡй твоѡ блвстїи вѣдетъ главѣ*.

¹⁷⁵ Книга пророка Ісаї 59: 10.

¹⁷⁶ Книга пророка Михея 7: 17.

¹⁷⁷ Книга Псалмів 71 (72): 9.

¹⁷⁸ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 48 (49): 15. Пор.: *смерть оупасетъ љ*.

¹⁷⁹ Парафраза Книги Псалмів 58 (59): 7. Пор.: *Возвратѣтса на вѣчеръ, ѡ влчѣтъ*.

¹⁸⁰ Парафраза Книги Псалмів 74 (75): 9. Пор.: *дрѡждѣ єгѡ не истоциса, испѡтѣтъ всѣ грѣшнїи земли*.

¹⁸¹ Див.: Євангелія від св. Марка 5: 1–5.

¹⁸² Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 18: 8. Пор.: *дѣши же мѣжѣй женѡмъ подѡбныхъ влчѣтъ*.

¹⁸³ Парафраза Євангелїї від св. Матвія 26: 29. Пор.: *не ѡмамъ пїти ѡнѣѡ ѡ сєгѡ плодѣ лѡзнагѡ, до днѣ тогѡ, єгдѣ є пїѡ сѣ вѡми нѡво во црѣтвїи ѡцѣ моєгѡ*. Пор.: *не ѡмамъ пїти ѡ плодѣ лѡзнагѡ, дѡндеже црѣтвїє вѣїє прїїдетъ* (Євангелія від св. Луки 22: 18; див. також: Євангелія від св. Марка 14: 25).

¹⁸⁴ Скворода має на думці слова: *Прѣд спѡнїемъ же мѣжїє грѣда содѡмляне ѡбнѡша дѡмъ* (Перша книга Мойсеєва: Буття 19: 4).

¹⁸⁵ Згідно зі словником Памви Беринди, слово “халуга” (“калуга”) означає “улиця, заплутя, зауллок” [Беринда П. Лексикон славенороскїй и имен толкованїє. – Київ, 1627. – Ст. 277].

¹⁸⁶ Скворода має на думці слова: *ѡлчѣце ѡ жѡждѣце, дѣшѣ ѡхъ вѣ нїхъ ѡчєзѣ* (Книга Псалмів 106 (107): 5).

¹⁸⁷ Фразу *трѣждѡючїисѣ ѡ ѡбрєменѣннїи* взято з Євангелїї від св. Матвія 11: 28.

¹⁸⁸ Скворода має на думці слова: *погрѣзѡша ѡкѡ ѡлово вѣ водѣ ѡблнѣй* (Друга книга Мойсеєва: Вихід 15: 10).

¹⁸⁹ Книга Псалмів 139 (140): 10.

¹⁹⁰ Книга Псалмів 118 (119): 70.

¹⁹¹ Книга пророка Ісаї 44: 20.

¹⁹² Книга Псалмів 4: 3.

¹⁹³ Книга Псалмів 33 (34): 9.

¹⁹⁴ Книга Псалмів 4: 4.

¹⁹⁵ Євангелія від св. Івана 4: 35.

¹⁹⁶ Фразу *мѣртвѣ єсѣ* взято з Апокаліпсису 3: 1.

¹⁹⁷ *Мабуть, це парафраза Євангелїї від св. Луки 21: 28*. Пор.: *восклонїтєсѣ ѡ воздѡвїгнїтє главѣи вѡша*.

¹⁹⁸ Фраза *правѡлчннѣ стрѣблѣ* зринає в Книзі Премудростї Соломонової 5: 21.

¹⁹⁹ Див. прим. 18 до циклу «Басни Харьковскїя».

²⁰⁰ Очевидно, Скворода має на думці слова: *ѡ воззрѣтъ на сїѡнъ ѡчи нѡши* (Книга пророка Михея 4: 11).

²⁰¹ Скворода має на думці слова: *ѡкѡ стѡлпъ давїдовѡв вѡл твоѡл, сѡздѡнъ вѣ ѡлпїѡѡѣ: тѣсѣца цнтѡвѣ вїсїтъ на нѣмъ, всѣ стрѣблѣ сїлннѣхъ* (Пісня над піснями 4: 4).

- ²⁰² Сковорода має на думці слова: **На стражи моеї стáнд, и възьдѣ на каиень, и посмотри ѡбъ видѣти** (Книга пророка Аввакума 2: 1).
- ²⁰³ Фразу **праволѣчныя стрѣлы мѡлнѣнны** взято з Книги Премудрості Соломонової 5: 21.
- ²⁰⁴ Парафраза Книги Премудрості Соломонової 3: 1. Пор.: **Прѣвнѣхъ не дѣши въ рѣцѣ вѣтѣй, и не прикоснетса ѣхъ мѣка.**
- ²⁰⁵ Фразу **стрѣлы сильнаго и зощрѣны** взято з Книги Псалмів 119 (120): 4.
- ²⁰⁶ Сковорода має на думці слова: **положи мѣ якъ стрѣлѣ избрáннѣ, и въ тѣлѣ своѣмъ скрѣ мѣ** (Книга пророка Ісаї 49: 2).
- ²⁰⁷ Парафраза Книги Псалмів 67 (68): 14. Пор.: **крилѣ голѣвѣннѣ посрѣбрѣнѣ.**
- ²⁰⁸ Пісня над піснями 8: 6.
- ²⁰⁹ “Матерія для діалогу про щастя” (гр.).